

characteristics. The modern approach to word studies is based on distinguishing between the external and the internal structures of the word.

Conclusion. This research highlights the importance of conducting detailed **structural-semantic analysis** of specialized vocabulary such as sports-related terms in

language education. The integration of various lexicological methods – componential, translational, etymological – reveals the richness and pedagogical relevance of this semantic field. The insights gained can be applied to language curriculum design, terminology standardization, and bilingual education in sports science and linguistics.

References

1. Aitchison Jane. Linguistics. London: «Hodder & Stoughton» Ltd., 2003.
2. Arnold I.V. The English Word. – Moscow: 1986, -P. 304.
3. Buranov J., Muminov A. A Practical course in English Lexicology. –Tashkent: «Ukituvchi» 1990, -P.301.
4. Davies P.,Pearse E. Success in English teaching. Oxford: Oxford University Press. 2000.
5. Hedge T. Teaching and learning in the language classroom. Oxford: Oxford University Press. 2000.

REZYUME. Maqolada qoraqalpoq tilida tez-tez qo'llaniladigan chet tillardan kirib kelgan sport terminlari muhokama qilinadi. O'zlashtirilgan chet tili sport terminlari turli sport yo'nalishlarida qo'llaniladi va bu holat turli misollar bilan isbotlanadi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются заимствованные спортивные термины, часто используемые в каракалпакском языке. Адаптированные иностранные спортивные термины применяются в различных видах спорта, и это подтверждается различными примерами.

SUMMARY. The article discusses foreign sports terms that are frequently used in the Karakalpak language. Adapted foreign sports terms are used across various branches of sports, and this is supported with multiple examples.

MAXMUD QASHQARIYDIN «DEVONU LUĞATIT TÜRK» MIYNETINDEGI «JÜREK» KONCEPTINIŇ BERILIWI

U.U.Qayıpnazarova – tayansh doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: somatizm, konsept, maqol-matal, frazeologizm, lingvomadeniyat.

Ключевые слова: соматизм, концепт, пословица, фразеология, лингвокультуралогия.

Key words: somatism, concept, proverb, phraseology, cultural linguistics.

Kirisiw. Dúnyada kóplegen tiller bar, hárbir tildin ózine tán tariyxı rawajlanıw jolı, áyyemgi sózlik qatlamları hám siyrek ushırasatıǵın jazba estelikleri bar. Bunday til ǵáziyneleri tek ǵana lingvistikalıq áhmiyetke emes, al mádeniy hám tariyxı qádiriyatlarǵa da iye. Ásirese, túrkiy tiller semyasına kırıwshi xalıqlardıń ádebiy miyrası arasında óziniń siyrek ushırasıwı hám eskiligi menen ajralıp turatıǵın shıǵarmalardan biri bul – Maxmud Qashqariy tárepinen XI ásirde jazılǵan «Devonu luǵatit turk» shıǵarması bolıp esaplanadı. Bul shıǵarma tek ǵana til bilimi kózqarasınan emes, al tariyx, etnografiya, geografiya, ádebiyat sıyaqlı kóplegen tarawlar ushın teńsiz miyras bolıp esaplanadı. Maxmud Qashqariy óz shıǵarmasında túrkiy qáwimlerdin sóylesimlerin (govorların), úrp-ádetlerin, xalıq awızeki dóretipesi esaplanatıǵın, naql-maqal, qosıqlar arqalı súwretlep bergen. «Devonu luǵatit turk» shıǵarması búgingi kúnde de túrkiy tillerdi úyreniw hám olardıń tariyxın izertlewde tiykarǵı dáreklerden biri bolıp xızmet etedi. Maxmud Qashqariy úlken kólemli eki miynet dóretip, «Javoxir un navx fil luǵatit turk» (Túrkiy tillerdin sintaksislik qaǵıydaları) atlı birinshi miyneti bizge shekem jetip kelmegen. Ekinshi miyneti 1074-jıl jazılǵan «Devonu luǵatit turk» kitabı bolıp, bul miynet túrkiy sózleriniń arab tili boyınsha túsindirme sózligi bolıp esaplanadı.

Bul miynette túrkiy tillerin ápiwayı salıstırıp beriliw menen sheklenbey, leksika hám grammatika tarawında salıstırmalı tariyxı ekskurslar berilip, sonıń járdemi menen tillerdiń óz ara tuwısqanlıq jaqınlıǵı anıqlanǵan [1:89]. Sonı da aytp ótiwimiz kerek, bul miynette sol dáwirdegi xalıqtın janlı sóylew tili arqalı jazıp alınǵan qosıq qatarları, naql-maqallar hám qara sóz úlgeri berilgen. Sonlıqtan maqalamızda «Devonu luǵatit turk» miynetindegi «júrek» konceptli somatizmlerdi hám de frazeologizmlerdi lingvomadeniy tiykardan analizlewge háreket ettik.

Maxmud Qashqariydin "Devonu luǵatit turk" shıǵarması Shıǵıs Tırkistannan Kaspiy teńizi boylarına shekemgi úlken aymaqta jasaǵan túrkiy xalıqlardıń tili, mádeniyatı hám úrp-ádetlerin ózinde jámlegenligi menen oǵada biybaha estelik esaplanadı. Bul shıǵarma aymaqlıq, mádeniy hám til elementleriniń óz ara tıǵız baylanısın sáwlelendirgen halda, bir pütün til sistemasın quraydı.

Ádebiyatlar analizi hám metodlar. XXI ásirge kelip túrkiy tillerdi, atap aytqanda, qaraqalpaq tilin úyreniwde tariyxı-salıstırmalı metodlar qalıplesti. Bul metodlar til biliminiń rawajlanıwına túrtki berip, áyyemgi dereklerdegi til qatlamların ilimiy jaqtan tallaw imkaniyatın jarattı.

Qaraqalpaq tili biliminde Maxmud Qashqariydin «Devonu luǵatit turk» shıǵarması túrkiy tiller, atap aytqanda, qaraqalpaq tiliniń tariyxı rawajlanıwın úyreniwde áhmiyetli derek sıpatında tán alınadı. Sonǵı jılları qaraqalpaq til biliminde bul shıǵarmaǵa ayrıqsha itibar qaratılıp, hár qıylı aspektte bir qansha ilimiy izertlewler ámelge asırıldı. Atap aytqanda, D.Nasirovtın «Qaraqalpaq tili dialektiniń tiykarǵı máseleleri hám olardıń Devonu luǵatit turk miyneti menen baylanısı» atlı maqalası.

X.Hamidovtın «Maxmud Qashqariy hám qaraqalpaq tiliniń fonetikalıq sisteması» atlı maqalasında "DLT" shıǵarmasındaǵı fonetikalıq birlikler qaraqalpaq tiliniń házirgi fonetikalıq sisteması menen salıstırmalı tallanıp, fonologiyalıq uqsaslıqlar hám tariyxı qatlamlar anıqlanadı [1]. Sh.Abdinazimovtın «Maxmud Qashqariydin "Devonu luǵatit turk" miyneti hám qaraqalpaq tilindegi ayırım naql-maqallar» [3] maqalasında eski túrkiy tiliniń naql-maqalları qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgerindegi naql-maqallar menen salıstırıp úyreniledi. Avtor olardı semantikalıq hám strukturalıq jaqtan tallap, úsh tiykarǵı toparǵa ajıratadı. Bul óz gezeginde tildin

áyyemgi qatlamları, mádeniy miyrastıń dawamlılıǵı hám xalıq oy-pikirindegi baylanıslardı sáwlelendireledi.

A.Pirniyazovanıń «Maxmud Qashqariydıń “Devonu luǵatit turk” shıǵarması hám qaraqalpaq tili» [4] maqalası qaraqalpaq tiliniń sózlik quramı hám «Devonu luǵatit turk» shıǵarmasını salıstırmalı úyreniwge baǵıshlanǵan. Qaraqalpaq tilindegi kópshilik naqıl-maqal hám frazeologiyalıq birlikler, ayırım sózler mánilik jaqtan «Devonu luǵatit turk» sózlik quramına sáykes keledi. Házirgi tilimizde mánisin joǵaltqan dep esaplanǵan hám tek frazeologiyalıq birlikler quramındaǵı ayırım sózler hám juplasqan sózler «Devonu luǵatit turk» te ayırıqsha sóz sıpatında qollanılǵan. Bul sózlik túrkiy sózler etimologiyasınıń ózgermes deregi bolıp tabıladı. Maqalada qaraqalpaq tilindegi ayırım sóz hám frazeologiyalıq birlikler «Devonu luǵatit turk» shıǵarmasındaǵı til birlikleri menen salıstırmalı tallanǵan.

Ulıwma alǵanda, bul izertlewler Maxmud Qashqariy miyrasınıń qaraqalpaq til bilimi ushın qanshelli kóp qırılı miyras ekenliginen derek beredi. «Devonu luǵatit turk» shıǵarmasınıń tek ǵana tariyxıy sózlik emes, al túrkiy tiller arasındaǵı genetikalıq hám tipologiyalıq baylanıslardı úyreniwde áhmiyetli ilimiy tiykar bolıp xızmet etip atırǵanın jáne bir márte tastıyıqlaydı.

Nátiyjeler hám dodalaw. «Devonu luǵatit turk» miyneti qaraqalpaq tilinde qollanılıp júrgen ayırım somatikalıq frazeologizmlerdiń hám somatikalıq birliklerdiń payda bolıwındaǵı tiykarǵı derek. Atap aytqanda: qaraqalpaq tilindegi «júrek» konceptiniń beriliwi kópshilik jaǵdaylarda adamnıń sezimlik, shıdamlılıq, qorqaqlıq hám mártlik, batırılıq jámlengen orayı bolıp esaplanadı. Maxmud Qashqariydıń «Devonu luǵatit turk» kitabında júrek – *yǵrək*, (5:81) tuwra mániste usılay berilgen. *yǵrəklik* – júrekli, (5:82) batır túrinde awıspalı mániste berilgen, al, *yǵpáklık* – dáwjúrek, márt, *yǵpáklık er* – márt er adam, dáwjúrek, batır adam (5:107) mánisinde hár qıylı konceptlik máni bildirip kelgenligin kóriwimizge boladı. Bunnan basqa da kitapta *yo ‘ráklándi, er yo ‘ráklándi* – adam ǵayratlandı (5:152) mánisinde qollanılǵan bolsa, *yo ‘rákláno ‘r, yo ‘ráklánmák* – adam júreklendi, yoshtı túrinde keltirilgen.

Sunday-aq, “júrek” koncepti adamnıń minez-qulqına hám peyiline baylanıslı da qollanıladı. Sol arqalı insannıń jaqsı yamasa jaman adam ekenin biliwimizge boladı. «DTL» kitabında “*sun*” – taza júrekli, jumsaq peyilli (5:172) mánisinde berilgen. “*Sun kishi*” dep – taza júrekli adam, pák peyilli adam mánisinde ushrasadı. Bul óz gezeginde awıspalı mániste qollanılıp turǵanın kórsetedi. Al, “*mun*” lekseması bolsa – kemshilik manisin bildirip, “*sun*” leksemasına qarama-qarsı mánisti bildiredi. Kitapta “*mun kishi*” – taza júrek adam (5:173) túrinde berilgen. Biraq «DLT» kitabındaǵı naqıl-maqalda bılayınsha bildiriledi:

Yalınuq óǵlı munsuz bółmas (5:173) misaldaǵı *-suz*, bolımsızlıq affiksı bolıp, “adam balası kemshiliksiz bolmaydı” mánisinde berilgen.

“Júrek” koncepti naqıl-maqallarda kópshilik jaǵdaylarda adamnıń sezimlik, ishki dúnyasın, sonday - aq “kewil” mánisin bildiretuǵın frazeologizmlerde tirek sóz bolıp keledi. Mısalı: *könjil* – júrek, ziyreklik, aqıllılıq (5:332) mánisin bildirgen. «DLT» kitabındaǵı naqıl – maqalda tómendegishe berilgen:

*Közden yınasa *könjildän jämä yırar* (5:332)

Bul naqılardıń mánisi qaraqalpaq tilinde «*doslar kózden uzaqlassa, júreктен de uzaq boladı*», – dep beriledi. *Könjildän jämä yırar* frazeologizmi házirgi qaraqalpaq tilindegi *júreктен shıǵarıw* frazeologiyalıq mánisine jaqın.

Maxmud Qashqariydıń «Devonu luǵatit turk» miynetin ózbek tilinde S.M.Mutalibov awdarmalaǵan III tomlıq kitabında “júrek” sózi “*jǵpák*” túrinde berilgen, *jǵpákliz* – júrekli, batır (6:25) formasında awıspalı mániste qollanılǵanlıǵın kóremiz. Bunday ayırmasılıq hár bir tildiń fonetikalıq ózgesheligine baylanıslı qubılıs bolıp esaplanadı.

Júrek adamnıń ishki gewdesindegi basqa múshelerge salıstırǵanda orta bóliminde ornalasqan, sol sebepli de “júrek” kópshilik jaǵdaylarda adamnıń sezimlik, ishki dúnyasın, muhabbat sıyaqlı emociyaǵa bay sezimlik mánilerdi bildiretuǵın frazeologizmlerde dominant sóz bolıp keledi. «DLT» miynetindegi qosıq qatarlarda “júrek” koncepti muhabbat mánisinde qollanılǵan:

Жалтұн аның көзі

Жәлкін аның өзі

Толун ајін өзі

Жардї мәнің жүзі

Жардї мәнің жүрак. (6:40)

Qosıq qatarında oziniń ashıǵın maqtap táripleydi: onıń kózi kewildi awlaytuǵın sıyqır sıyaqlı, ózi músápir, júzi tolı ay sıyaqlı, qarası menen ol meni atıp, *júregimdi jardı*. Qosıq qatarındaǵı “*júregimdi jardı*” frazeologizmi qollanılıp, bir kóriwden ashıq bolw mánisinde qollanılǵan. Ashıǵınıń sulıw kelbeti, júregin jaraqatlaw mánisine qollanılıp muhabbat sezimin oyatıw mánisine tuwrı keledi. Biraq *júregi jarılıw* frazeologizmi házirgi qaraqalpaq tilinde qattı quwanıw yamasa qorqıwdan júregi islemey qalıp óliw [7:81] mánisinde qollanıladı.

«Júrek» komponentli somatikalıq frazeologizmler insanlıq pazıyletler esaplanatuǵın, sezgirlik, shıdamlılıq, mártlik, batırılıq sıyaqlı túsiniklerdiń jámlengen orayı sıpatında qaraladı. Bul qatnasta «júrek» – individual psixikanıń emocional-intellektual iskerligin jámlestiriwshi simvolliq obraz sipatında maydangá shıǵadı.

Алп әр Тоға өлдімү

Әсіз ажун қалдімүб

Өзләк өчин алдімүб

Әмді *jǵpák jipmııyp* [8:77].

Qosıq qatarlarında “Alp Toǵa öldime (Afrasiyob ólimi) sóylemes dúnya qaldı ma, gúres ushın öldi me, endi júrek jaralanadı” – dep berilgen. Kórinip turǵanıday qosıq qatarında «júregi jaralanıw» frazeologizmi qollanılǵan bolıp, bul qaraqalpaq tilinde *renjidi, qapa boldı* [9:78] mánilerin bildiredi.

Өртіш cywi jәмәкі,

Сїтғаб тутар биләрі,

Күрмәм аның јүһәзі,

Кәірәлимәт іркешүп [8:314].

Qosıqtıń awdarmasında “Yamaq qıpshaqlarınıń bir qawımı (Irtish suwı degen jerde jasaydı), olar bileklerin túrip, bizge qarsı *júreklerinde ot janıp*, toplanıp kiyatır” – dep berilgen. Qosıqta “*Júreklerinde ot janıp*” frazeologizmi berilip, házirgi qaraqalpaq tilindegi *júreginde otı bar* – jigerli, ǵayratlı, kúshli mánisinde qollanıladı [8:77].

Maqala sońında Maxmud Qashqariy shıǵarmasındaǵı «júrek» komponentli somatikalıq frazeologizmlerdiń transliterciyası hám házirgi qaraqalpaq tilindegi awdarması menen túsinikleri keste tiykarında berip óttik.

Transliteraciya	Awdar-ması	«Jürek» komponenti arqalı bildiriliwi	Frazeologiyalıq mánisi
yüpäklig er	Jürekli adam	dáwjürek,	Batır, qorqpas adam
Sun kishi	taza jürekli	Jüregi taza	Jamanlıq tilemeytuğın adam
könjıldän jāmā yırar	jürekten de uzaq boladı	Jürekten shıǵarıw	Esinen shıǵarıw
jüpäklär	jürekli	Jürekli	Batır adam
Јардї мәнің жүрак	Jüregim-di jardı	Jüregi jarlıw	qattı quwanıw, qorqıwdan jüregi islemey qalıp óliw
jүрак jіrtілүр	Jüregi jırtılıw	jüregi jaralanıw	renjidi, qapa boldı
Күрмәт аның жүһәрі	Jüreklerinde ot janıp	jüreginde otı bar	jigerli, ǵayratlı, kúshli adam

Yürek qopdı	Jüregi túsip ketti	Jüregi arqaǵa tarttı	Qáweterleniw, qorqıw
Yürek yanmaq	Jürek janıw	Jüregi janıw	saǵınısh, qıyna lıw jaǵdayları

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, Maxmud Qashqariydiń «Devonu luǵatit türk» shıǵarması türkiiy tiller tariyxıy leksikasın, ásirese, frazeologiyalıq birliklerdiń qalıplesiwi hám rawajlanıwın úyreniwde áhmiyetli derek esaplanadı. Sonlıqtan, qaraqalpaq tilindegi frazeologizmler, atap aytqanda, somatikalıq frazeologizmler sózligin jaratıw kerek. Bunday sózliklerdiń jaratılıwı qaraqalpaq tilindegi frazeologiyalıq birliklerdiń kelip shıǵıw dáregi hám semantikalıq rawajlanıwın anıqlawda ǵana emes, al olardıń áyyemgi türkiiy til menen genetikalıq baylanıslılıǵın, etimologiyasın da úyreniwge xızmet etedi. Ásirese, «Devonu luǵatit türk» shıǵarmasında ushırasatuğın naqılmaqallar, jumbaqlar hám qosıq úzindileri arasında qaraqalpaq tilinde házirgi kúnde qollanıw atırǵan kóplegen frazeologiyalıq birliklerdiń prototipleri bolıwı múmkin. Bul bolsa tariyxıy salıstırmalı til bilimi kózqarasınan oǵada áhmiyetli esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Хамидов Х. Қарақалпақ тили тарийхының очеркleri. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1974.
2. Abdinazimov Sh. M. Қашғарийдиң “Девону луғат ит турк” мийнети хәм қарақалпақ тилиндеги айырым нақыл-мақаллар. // ӨзРФАҚБ Хабаршысы 2006. №4 (205)
3. Pirniyazova A. Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'at-it-turk” asari va qoraqalpoq tili.// “Turkologik tadqiqotlar” xalqaro ilmiy jurnali 2024- yil 2-son (4)
4. Mahmud Koshg'ariy. Devanu-lug'at-it-turk. II tom. – Toshkent: «O'zbekiston». 2022
5. Махмуд Кошғарий “Туркий сўзлар девони” (Девану луғатит турк) III том. – Тошкент: 1963.
6. Муталлибов С. Махмуд Қашғарий. Девону-луғат-ит-турк. – Тошкент: 1960.
7. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзligи. – Нөкис: «Қарақалпақстан» 1985.
8. Пахратдинов Қ., Бекниязов Қ. Қарақалпақ тилинің фразеологиялық сөзligи. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2018.

REZYUME. Maqola qoraqalpoq tilshunosligida Mahmud Qoshg'ariyning “Devoni lug'atit turk” asarining o'rganilishi va undagi somatik frazeologizmlarning tadqiq etilishiga bag'ishlangan. Shuningdek, “Devoni lug'ot it turk” asaridagi maqollar bilan she'rlardagi “yurak” konceptli somatik frazeologizmlar lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilindi.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена изучению произведения Махмуда Кашгари “Девони лугат ит турк” в каракалпакском языкознании и исследованию соматических фразеологизмов в нем. Также с лингвокультурологической точки зрения проанализированы соматические фразеологизмы с концептом “сердце” в строке пословиц и поговорок в произведении “Девони-лугат ит турк.”

SUMMARY. The article is devoted to the study of Mahmud Kashgari's “Devoni lug'at it turk” in Karakalpak linguistics and the study of somatic phraseological units in it. Also, somatic phraseological units with the concept of “heart” in the line of proverbs and sayings in the work “Devoni-lug'at it turk” were analyzed from a linguocultural point of view.

ОСОБЕННОСТЬ СПЕЦИФИКИ ОБЩЕНИЯ ЯЗЫКА СПЕЦИАЛЬНОСТИ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Ф.А.Мамадалиева – старший преподаватель

Ташкентский государственный экономический университет

Таянч сўзлар: аргументлар, атамалар тўплами, дискуссия, инглиз тили, иктисодиёт, фан, мавзулар тўплами, олий математика, ўқув материали, ўқув режаси, рақамлар, темперамент, тезислар.

Ключевые слова: английский язык, аргументы, высшая математика, дискуссия, дисциплина, тезисы, тематика, темперамент, терминология, учебный материал, учебный план, цифры, экономика.

Key words: English, arguments, higher mathematics, discussion, discipline, theses, topics, temperament, terminology, educational material, curriculum, figures, economics.

Введение. В современных условиях глобализации и интеграции языковая компетенция становится все более важной не только в гуманитарных сферах, но и в

области экономики. Преподавание русского языка как иностранного (РКИ) в экономическом вузе приобретает особую актуальность, так как обучающиеся должны